

Jannseni Eesti Põllumees (1868–1880)

MALLE SALUPERE

1860.–1870. aastad olid eestlaste rahvusliku ärkamise kulminatsiooni-aeg. See oli ka aeg, mil Saksamaa ühendamise ühel poolt ja moderniseerimisreformid Venemaal teiselt poolt asetasiid uude situatsiooni kohaliku baltisakslaskonna, kes samuti kujundas välja oma identiteedi – meenutame Samarini-Schirreni poleemikat või rüütelkondade palvekirja keisrile. Ajastu suurte kultuurimurrangute ja säravate sulesõdade kõrval on tagantjärele mõneti varju jäänud põhjapanevad muutused majanduses. Vähemalt selle loo kangelane Johann Voldemar Jannsen (1819–1890) pidas aga uuenduslike põllumajandusvõtete õpetamist talupojale niisama tähtsaks kui laulupidu või vaimuharimist.

Projekt Eesti Põllumees

Sotsieteedi fondis Ajalooarhiivis on toimik pika pealkirjaga „Programm, kooskõlastused ja kirjavahetus ülemustega, Tartu tsensoriga, sotsieteedi liikmete jt Baltische Wochenschrifti eestikeelse lisalehe Eesti Põllumees väljaandmise kohta J. W. Jannseni toimetusel, samuti eesti filiaalseltside asutamise kohta”.¹ Nagu allpool selgub, polnud nende kahe teema koos käsitlemine sugugi juhuslik.

Toimik algab sotsieteedi alalise sekretäri Hermann v. Samson-Himmelstjerna (1826–1908) kirjavisisandiga, kus ta tutvustab sotsieteedi liikmetele ideed asutada eestikeelne põllumajanduslik ajaleht ja haka-

¹ EAA, 1185-1-463.

ta rajama eesti põllumeeste seltse. Dokumendist selgub, et uue ajalehe väljaandmise initsiatiiv tuli Jannsenilt, kes esitas ka oma tingimused Eesti Põllumehe väljaandmiseks Baltische Wochenschrifti lisana.

Jannsenit on poolteist sajandit alusetult süüdistatud paljudes surmapattudes, süvenemata sealjuures sageli tema tehtusse ja kirjapandusse. Üks rängemaid süüdistusi – müüdavus, st raha saamine rüütelkondadelt – on seotud ka kõneks oleva ajalehega. Siinkohal me ei hakka süvenema süüdistuste paikapidamatuse tõestamisele, sest seda olen piisava põhjalikkusega teinud raamatus „Postipapa”.² Loomulikult oli Jannsen pragmaatik ja kasutas pakutud võimalusi, kuidas muidu oleks olnud võimalik kõiki üritusi korraldada ja ajalehti välja anda, mis aga mingil juhul ei pea tähendama vaadete mahamüümist. See kõrtsitoas sündinud karjapoiss-iseõppijast kõrter-koolmeister suutis olla oma aja kõige loetum ja armastatum eesti kirjanik ning ajakirjanik, sest Villem Reimani (1861–1917) sõnul tundis ta oma lugejat läbi ja lõhki ning püüdis teda vähenõudlike juttude ja värssidega „waba elo ja selgema silmaseletuse poole juhatada”. Kuni 1875 oli kogu eestikeelne ajakirjandus (viis erinimelist väljaannet, arvestamata ametlikku Maa walla Kuulutajat) Jannseni asutatud. Neist Perno Postimees ilmus aastatel 1857–1863 ja Eesti Postimees Tartus 1864–1880 Jannseni toimetusel. Tema õlgadele langes ka kõigi ärkamisaja tegevuste organiseerimine ja kujundamine, peateemadeks eestluse rõhutamine, haridus, seltsiliikumine, laulupeod, joomise ja väljarändamise vastane agitatsioon jne. Just Jannsen valmistas ette selle pinnase ja rahva lugemisharjumuse, millele alles 1878. aastal Carl Robert Jakobsoni (1841–1882) eestvõttel tekkis üsna ruttu „tülileheks” ristitud Sakala.

Hermann von Samsonil oli mitmekülgne haridus ning lai silmaring (Tartu, Berliini ja Leipzigi ülikool, õpingud Pariisis), ta töötas peamiselt insenerina Tartus, projekteeris Riia-Tartu raudteetrassi ja ehitas aastail 1875–1876 Tartu-Tapa raudteed. Samson tegutses paljude seltside juhatustes, oli 1868–1874 sotsioteedi sekretär, samuti Liivimaa rüütelkonna kassakontrolör; ka oli ta Liivimaa Põllumajanduse, Töönduse ja Käsitöö Edendamise seltsi president ning toimetas 1863. aastast seltsi väljaantavat (põllu)majanduslikku nä-

² Jannsenist rohkem: Malle Salupere, *Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis. Raamat J. W. Jannsenist (1819–1890)* (Tallinn: Tänapäev, 2006).

dalalehte *Baltische Wochenschrift*; kuulus nii Käsitööliste Seltsi kui ka Balti Kalameeste Seltsi ja koguni Kammermuusikaseltsi juhatustesse (Jannsen kutsus teda isegi II üldlaulupeo aupresidendiks). Samson oli suhteliselt edumeelne ja liberaalne publitsist, kuid pahanduste vältimiseks kirjutas enamasti varjunimedele all, eriti vaneemas eas.³ Esialgu oli Samson ka Jannseni toimetusel ilmuva Eesti Põllumehe ametlik toimetaja ja ühtlasi selle lehe sotsieteedipoolne tsensor. Kui aga eestikeelsete trükiste tsensuur viidi üle Riiga, anti väljaanne täielikult üle Jannsenile.

Samsoni kiri saadeti LÜÖS-i liikmetele arvamuse saamiseks, sellele on suuliselt või kirjalikult reageerinud 13 liiget.⁴ Lehe suhtes oldi soovivad, kuid seltsidele tuli neli vastuhäält. Näiteks August Pander Ronneburgist oli küll lehe poolt, aga rahvuslike põllumeeste seltside vastu, kuna „praegustes oludes võidaks neid ka muudel eesmärkidel kasutada”.⁵ Sakste hirmud on ilmekalt välja toonud v. Grote, kes kirjutas, et ta ei saa eesti filiaalseltside sotsieteedile allutamist toetada, sest

1. „Sotsieteedi taoline patronaat annaks parteile, mis kogu saksust hävitada tahaks, uue õigustuse nende olgugi arulagedatele (*blödsinnig*), kuid uskujaid leidvatele süüdistustele.
2. Kuna olen arvamusel, et meie rahvas pole veel jõudnud haridustasemele, mis on vajalik taoliste seltside õitsenguks ja püsib oht, et koos majandusega hakatakse tegelema ka poliitikaga.
3. Üht seltsi on võimalik kontrollida, aga kui neid tekib rohkem, võivad eesti seltsid saada põhjuseks, et meie niigi umbusklik maarahvas veel enam rahutuks muutub. Üldse, arvan ma, puuduvad taoliste seltside jaoks nii juhid kui liikmed.”⁶

Kuna ajalehte pidasid kõik seltsi liikmed vajalikuks, ongi järgnevalt toimikus sotsieteedi presidendi Alexander Theodor v. Middendorffi (1885–1894) ning Jannseni allkirjadega kokkulepe Eesti Põllumehe *Baltische Wochenschrifti* lisana väljaandmiseks.⁷ See kõlab:

³ Tema olulisemate kirjatööde ja tema kohta kirjutatu loetelu vt: DBBL, 666.

⁴ EAA, 1185-1-463, l. 3.

⁵ EAA, 1185-1-463, l. 6.

⁶ EAA, 1185-1-463, l. 12.

⁷ EAA, 1185-1-463, l. 4-4p.

„Allakirjutanud, Liivimaa Keiserlik Üldkasulik ja Ökonoomiline Sotsieteet ühelt poolt ning härra redaktor Johann Jannsen Tartus teiselt poolt on tänase päevaga kooskõlastanud ja sõlminud alljärgneva kokkuleppe:

1. Alates 1. jaanuarist 1869 hakkab sotsieteet avaldama eesti keelset lisalehte *Baltische Wochenschrifti* juures, nimega Eesti Põllumees, ja hoolitseb selle korrapärase saatmise eest tellijatele samal viisil, nagu levitatakse *Baltische Wochenschrifti*.
2. Härra Jannsen toimetab Eesti Põllumeest tasuta ning kohustub kogu Eesti Põllumehega seotud asjaajamist tasuta enda õlule võtma, v.a laialisaatmine, mis vastavalt p. 5 ja 7 tingimustele jääb sotsieteedi toimetada; samuti kannab hr Jannsen kõik kulud, mis uue ajakirja väljakuulutamise, üleskutsetega tellijatele, tellimisrahade kasseerimise ja edasisaatmisega, artiklite honoreerimisega, paberi hankimisega, ladumise, korrektoori ning trükiga, samuti ka igakordse tiraaži saatmisega sotsieteedile ning Eesti Põllumehe pakkimise ja väljasaatmisega tekiavad. Seevastu jätab sotsieteet hr Jannsenile kõik Eesti Põllumehe väljaandmisest tulevad sissetulekud, nagu: tellimistulud, sissetulekud reklaami, insertide ja teadaannete eest, mille sissekasseerimise eest hr Jannsen siiski ise hoolt kandma peab.
3. Tellimusi Eesti Põllumehele võib hr Jannsen vastu võtta ka sõltumata *Baltische Wochenschrifti* tellimisest.
4. Jääb hr Jannseni otsustada, kui sageli, mis formaadis ning millise tellimishinnaga ta Eesti Põllumeest välja anda tahab.
5. Neil juhtudel, kui Eesti Põllumehe ning *Baltische Wochenschrifti* tellijad on samad ja eeldades, et Eesti Põllumehe lisamine *Baltische Wochenschriftile* ei tekita lisakulusid, pakib sotsieteet Eesti Põllumehe ja saadab selle laiali tasuta. Kui aga osutub vajalikuks Eesti Põllumehe pakkimine ja saatmine adressaatidele, kes pole *Baltische Wochenschrifti* tellijad, kannab hr Jannsen vastava osa väljasaatmiskuludest. Ka kõik Eesti Põllumehe saatmisega seotud postikulud on Jannseni kanda.
6. Hr Jannsen kohustub, et ei alusta Eesti Põllumehe ühegi numbri trükkimist enne, kui vastavad veerud on sotsieteedi alaliselt sekretärit trükiloa saanud.

7. Kogu Eesti Põllumehe järjekordse numbri tiraaž antakse trükikojust üle sotsiateedi sekretariaadile, kus hoolitsetakse ajalehe laialisaatmise eest hr Jannseni antud aadressidele vastavalt p 5 tingimustele. Tartus jaotatavad eksemplarid antakse üle hr Jannsenile või tema määratud isikule.
8. Eesti Põllumehes käsitletavat teemat on põllumajandus, karjakasvatus, metsanduskultuur, majapidamine, rahvakoolikorraldus. Kategooriliselt välistatud on kõik poliitilise sisuga arutlused.
9. Nii hr Jannsenil kui ka sotsiateedil on igal ajal õigus leping katkestada, kusjuures sotsiateedil ei teki õigust ilma hr Jannseni või tema pärijate loata Baltische Wochenschrifti lisana või iseseisva lehena Eesti Põllumehe nimelist väljaannet avaldada. Seevastu jääb hr Jannsenile vabadus, sellenimelist väljaannet ka sõltumatult Eesti Põllumehest ja ilma sotsiateedi nõusolekuta välja anda, niipea kui ta on saanud selleks ametliku loa.

Tartus, 15. novembril 1868.

A. v. Middendorff

J. W. Jannsen”

„Eesti Põllomees kõige Eesti põllomeestele” hakkas ametlikult Baltische Wochenschrifti eestikeelse lisana ning Eesti Postimehe toimetaja Jannseni toimetusel ja vastutusel ilmuma 1. jaanuarist 1869. Eesti Postimees tegi uuele kuulehele reklaami ning tutvustas sisu. Ka Baltische Wochenschrift teatas uuest lisalehest ning palus Eesti Põllumehe toimetajale saata märkmeid ning arvamusi.⁸ Huvitaval kombel märkis sama leht, teatades esimese eesti põllumeeste seltsi ametlikust kinnitamisest ning sellele edu soovides, et selts on loodud juba pooleteise aasta eest.⁹ Tsensuur poleks niisuguse seaduserikkumise avalikustamist lubada tohtinud. Meile on aga huvitav teada, et eesti põllumehed hakkasid organiseeruma juba hiljemalt 1868. aastal. Muidugi oli selle taga Jannseni väsimatu ettevõtlikkus.

Põllumehe esimene number tutvustas esilehel uue ajalehe eesmärke: „Meie põllomehed ei ole mitte enam teomehed, vaid rentnikud ehk – anna Jumal tervist – suur hulk ka juba ise oma põllo pereme-

⁸ Baltische Wochenschrift, nr 10 (1869), vrg 136.

⁹ Baltische Wochenschrift, nr 14 (1869), vrg 182.

hed ja pärismaapidajad; peale selle on kogukonna tallitus ja valitsus ka paari aasta eest meie oma kätte usaldud.¹⁰ /.../ aga vennad, nüüd peame ka ise agarad ja tersed mehed olema, et kui tõstetakse, ka ise tõuseme.” Ja kolmandal lehel: „Niisugused asjad nüüd, ilma kellela meid uuemal ajal ka raha taskus, kui seda küll oleks, mitte edasi ei aita, on „põllomeeste seltsid” ja „põllomeeste seitungid”. Nende läbi peavad põllomeeste tarvitused, nõupidamised, läbirääkimised, kasonõudmised, kahjo eest hoidmised ec. ühendatud saama /.../ eesti põllomeeste seltside ja „Eesti Põllomehe” programm ei või muud kui ühesugune olla.”

Aastail 1869–1880, kuni rabanduseni oli lehe vastutav toimetaja J. W. Jannsen. Sellele ajavahemikule allpool keskendumegi. Pärast Jannseni taandumist hingitses Põllumees Eesti Postimehe lisalehe- na vahetuvate vastutavate ning tegevtoimetajate käe all (A. Grenzstein; K. A. Hermann, J. Tülk ja W. Just, P. Undrits) kuni lõpliku hääbumiseni 1889. aastal. Algul oli aastatellimuse hind 80 kopikat (Eesti Postimehel 2.20), aga see tõusis kuni ühe hõberublani. Lehe kvartformaad aastatega ei muutunud, enamasti ilmus ta kaheksal leheküljel. Need olid kuni uue kirjaviisi kasutuselevõtmiseni 1872. aastal kaheveerulised, siis mindi üle täislehekülgedele. Trükiti Põllumeest, nagu kõiki Jannseni väljaandeid, H. Laakmanni trükikojas Tartus (1868–1881, 1887–1889); ainult 1882–1886 oli väljaandja W. Just, kel oli oma trükikoda.

Et kõik uue väljaandega seotud formaalsused polnud veel täide- tud, palus Tartu tsensor de la Croix juba 8. detsembril 1868 enda- le teatada, kes, kus ja millal on andnud loa Eesti Põllumehe välja- andmiseks ning milline on ajalehe programm.¹¹ Paistab, et see jäi vastuseta, sest märtsis tegi tsensor järelepärimise, kuidas sai loata hakata ilmuma uus eestikeelne ajaleht. See kutsus esile sotsietee- di kirjavahetuse trükiasjade peavalitsusega, mis asus Peterburis, ja ametlik luba on pärit alles 7. juunist 1869. 22. septembril 1869 on kindralkubernerile trükiasjade peavalitsusest saabunud kiri, mille kohaselt LÜÖS-i ning hr Jannseni avalduse põhjal „on hr sisemi- nister kinnitanud hr Jannseni ajalehe Eesti Põllumees vastutavaks

¹⁰ Jannsen pidas silmas 1866. aasta vallaseadust, mis vallaomavalitsuse mõisniku eestkoste alt vabastas.

¹¹ EAA, 1185-1-463, l. 14.

toimetajaks senise toimetaja hr Samsoni asemele, millest mul on au teatada Teie kõrgeaususele”.¹² See oli seotud eestikeelsete trükiste tsensuuri Riiga üleviimisega, mida sotsieteet püüdis Eesti Põllumehe puhul ära hoida.¹³ Kui see ei õnnestunud, anti väljaanne ametlikult Jannsenile üle. Numbrite 3–6 päise järgi on Jannsen redaktor, alates juulinumbri 1869 kuni rabanduseni 1880. aasta lõpus figureerib ta lehepäises pidevalt kui „redaktor ja väljaandja”, vaatamata vahepealsetele muudatustele, millest allpool.

Eesti Põllumehe väljaandmine

Pool esimest ilmumisaastat 1869 oli lehe ametlik toimetaja ja tsemor sotsieteedi sekretär, Baltische Wochenschrifti toimetaja Hermann v. Samson. Eesti keelt valdas ta suurepäraselt, nagu kinnitavad mõned tema kirjad. Leht on dateeritud iga kuu esimesel kuupäeval, ilmus esialgu üsna mitmekülgse sisuga ja Eduard Magnus Jakobsoni (1847–1903) (Carl Robert Jakobsoni vend) ohtrate puulõikes illustatsioonidega, mida sotsieteet rahasüstidega toetas. Nii ongi LÜÖS-i protokollides pidevalt juttu Eesti Põllumehe kui väga vajaliku väljaande kahjumite katmisest. 1870. aastal on makstud 120 rubla illustatsioonide eest, neid oli esimesel aastal tõesti palju. Ka pärast lehe üleminekut põllumeeste seltsi omandusse 1877. aastal on sotsieteet lehte 100 rublaga aastas toetanud.

Sisu, mis osalt oli pärit Baltische Wochenschriftist, muutus ajapikku ühekülgsemaks. Tavalugejale võisid mõnedki artiklid olla raskesti arusaadavad. Seitsmekümnendate teisel poolel, pärast lehe üleminekut põllumeeste seltsi omandusse, said põhiteemaks põllumeeste seltsid, nende protokollid ja näitused.

Teise, 1870. aastakäigu artiklites räägitakse palju loodavatest põllumeeste seltsidest ja näitustest; kuuenda numbri pildil oli mees hobusega – Jaan Tammann oma ardenni takuga Tori vallas. Jannsen kasutas sageli õpetlikke väljamõeldud eeskujusid ja dialooge. Lehes algasid eeskujuliku põllumehe Niidu Tiidu didaktilised lood: esimeses tahab tema naaber Märtn oma pojale, kes aga pole iial talutööd teinud, talu osta. Tiit võtab ta sulaseks, et temast päris põllumees ja

¹² EAA, 1185-1-463, l. 33.

¹³ Vt Middendorfi kiri ja trükiasjade peavalitsuse vastus samas, l. 28-30.

peremees saaks. Tutvustatakse Tiidu talu ja karjalauta, mida teeb Tiit, kui lojused haigestuvad, räägitakse ka tema köögist. Dialoogivormis lood räägivad küll vasikate, küll hobuste kasvatamisest, põldude ja heinamaade harimisest jm.

Iga kuu esimene kuupäev lehepäises on eksitav, tsensoriload on tihti palju hilisemad, näiteks 1. detsembri 1869 numbri trükiluba on Riias antud 20. jaanuaril 1870. Edaspidi venivad vahed ajuti mitme kuu pikkuseks, mis viitab, et Jannsenile hakkas koormus ilmselt üle jõu käima. Illustratsioonid jäävad üha napimaks. Põhiabiline Koidula abiellus 1873. aasta algul ja kolis Kroonlinna, noorem tütar Tallinnasse, lootustandev poeg Julius oli õnnetult hukkunud, tema enda parem käsi oli peaaegu halvatud. Postimees püsis enam-vähem graafikus, aga Põllumees hakkas järjest rohkem maha jääma ja end sellepärast õigustama. Juba 1871 aastakäik algas vabandusega numbri (tsenseeritud 22. veebruaril) hilinemise pärast, kusjuures ei tulevat imeks panna mitte hilinemist, vaid seda, et leht üldse veel ilmuda saab. Seltsi saadiku aruanne Riia näitusest hõlmas kogu mainumbri ja jätkus septembris, oktoobrinumbri oli pikk pöördumine Eestimaa põllumeeste poole. 1871. aastakäigu 12. number on tsenseeritud 15. mail 1872, kuid selle aastakäigu esimene number on saanud trükiloa 7. veebruaril ja sisaldab järgmise märkuse: „Et tänavused telliad liialt kaua ootama ei jääks, oleme esimest nummert siin välja annud. Mineva aasta puuduvad numbrid saavad tänavuste vahel välja tulema, nõnda et aastakäik täis ja keegi omast ilma ei pea jääma.” Sama võtet tuli kasutada edaspidigi.

1872. aastakäik sisaldab palju materjale põllumeeste seltside (Tartu, Pärnu, Võru) tegevusest, aastapäeva kõnede ja protokollide väljavõtteid, samas niitude (heinamaade) parandamisest ja abisõnniku (komposti) valmistamisest, ka Tartu näitusest. Niidu Tiit jagab kogemusi igas numbris; aasta lõpunumbris, mille tellijad said järgmise aasta detsembris, kirjeldatakse tema talu jõulupuud (st jõulupidu, *toim*) külaliste ning kõigile jagatud kingitustega.

Viies, 1873. aastakäik algab pika eessõnaga hilinemisest (märtsi lõpp), mis oli siiski parem lõpetamisest, milleks juba valmis oldi. Toimetaja tõdeb, et Põllumees on tulnud liiga vara ja tal on liiga vähe toetajaid. Leht on teist aastat uues kirjaviisis ja 16 lk (varem 8 lk). Viies number sisaldab pika artikli mesilaste pidamisest, on jälle

tõuloomade pilte, kuuendas on pildiga artikkel külvimasinatest ja seitsmendas lüpsimasina ja inglise sea pildid, seitsmendas ja kaheksandas numbris on pikad artiklid metsakasvatamisest ja hooldamisest ning viljapuuaedadest.

Kuuenda (1874) aastakäigu eessõnas vihjab Jannsen jälle raskustele, mis Põllumeest laenu najal elama sunnivad, lootes, et rahvas ärkab ja põllumeeste seltsid kosuvad. Samas numbris on Mihkel Weske artikkel Eesti elumajadest ning õpetused, kuidas neid puhtamaks saada. Viiendas lehenumbris võtab ilmselt Jannsen ise samal teemal sõna, seostades puhtama eluviisi üldise haridusega. Kaheksas sisaldab artikli „Kas linu ehk võid?“. Selles veendakse, et ainult põldu kurnava linakasvatusega kaugele ei jõua, sest neile on ka sõnikut vaja. Nr 11 sisaldab ilmselt tõlgitud, kuid Jannseni lisandusega artikli „Justus v. Liebig – põllumeeste häätegiija“. Aastakäigu viimane number on tsenseeritud järgmise aasta 13. märtsil.

1875. aasta algab artikliga põllumeeste seltsidest, kus tõdetakse muu hulgas, et Liivimaal need tegutsevad juba igas kreisis, aga Eestimaal koguni puuduvad. On ülevaade Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi külaskäigust sotsieteedi presidendi v. Middendorffi Hellenurme mõisa. Oktoobrinumbris räägitakse järgmise aasta põllumajanduse ja käsitöö näitusest Tartus, mis Liivimaa seltsis juba otsustatud. Järgmises numbris on Liivimaa seltsi 12. oktoobri päakoosoleku ülevaade ning Tartu koduloomade näituse aupalgad. Aasta lõpuks jõuab leht graafikusse ning 1876. aastal ilmub üsna korrapäraselt kaks korda kuus, kuid poole õhemana. Aasta algul on juttu mitmest hobusetõust, kusjuures eesti hobust ardennist vastupidavamaks hinnatakse, viidates ka Baltische Wochenschriftile. Ja nr 5/6 refereeritakse sealt prof Unterbergeri 1858. aasta artiklit eesti hobusest, mille juurde koos nende hobuste ajalooa käib ka Eesti seitsmesaja-aastase ajaloo ülevaade. Aastakäik lõppeb 18. numbriga oktoobris.

1877. aastal läks Põllumees üle Tartu Eesti Põllumeeste Seltsile. Sotsieteedi 9. jaanuari 1877 protokoll järgi oli arutusel omaniku kavatsus lehe väljaandmine lõpetada, kuna see ei tasu end ära. Kuna selle säilitamist peeti siiski väga tähtsaks, otsustati end redaktoriks esitanud pastor Wilhelm Gottfried Eisenschmidtile (1839–1922), pärast lehe üleminekut Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi omandusse

kahjud kolme aasta jooksul kuni 100 rbl ulatuses aastas hüvitada.¹⁴ 1877. aasta pikas avasõnas põhjendab toimetaja uut vormi: Põllumees on nüüd iseseisev, seega ka veidi kallim. Selle ning järgmise aastakäigu põhiteemaks saidki põllumeeste seltsid, nende protokollid ja näitused. Märtsinumbri sisaldub Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi protokoll koosolekust, kus endine president ja nüüdne auliige Jannsen ameti maha pani (lk 34). Sel aastal on jälle rohkem illustatsioone, sh või- ja juustutegemisest.

Leht tegeles ajuti ka loomakaitsega. Juba teise aastakäigu esimeses numbris oli artikkel „Ära kiusa varblast!”, milles jannsenlikus muhedas stiilis kõigepealt räägitakse Preisi Pritsu (Friedrich Suure) äpardusest, kui ta otsustas hävitada tema viinamarju õgivad varblased ning järgmisel aastal hoopis saagita jäi, edasi aga varblaste kasulikkusest kahjurite hävitamisel. Järgmistel aastatel on ilmunud veel muttide, teisal jälle kärnkonnade palvekiri ja läbi kahe numbri kalade konverents. Tuleb tõdeda, et müüdid nende loomade kohta, mida siin püüti ümber lükata, pole poolteise sajandiga rahva meelest ikka kadunud.

1878. aasta algab manitsuskõnega neile, kes end inimeste kombel ülal pidada ei mõista, järgmine sisaldab Kreutzwaldi kõne Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis koduloomade ja laste kasvatamisest, milles ta näeb palju ühist ja lõpetab: „... tarvita mõistust, tee tööd ja palveta abi Jumalalt, et tema mõlemaid õnnistab.” Kaksiknumber 5/6 on aastakäigu viimane.

1879. aasta jääb üldse vahele. Järgmine number ilmub 1. jaanuaril 1880 (tsensoriluba 31. dets) ja algab uue päisvinjeti ning Jannseni eeskõnega. Põllumees on isa juures tagasi ja ilmub Eesti Postimehe 8-leheküljelise lisalehena kaks korda kuus kaunis korrapäraselt. Nähtavasti jättis Jannsen põhilehe täiesti oma poja Harry hooleks, sest Põllumehe artiklid on stiili põhjal otsustades ilmselt tema enda kirjutatud. Noore haritlase kõigi baltlaste lepituspüüdelised vaated aga andsid Sakalale küllaga põhjust ägedateks ja vihasteks rünnakuteks „Baltipapa” ning tema „lolliks läinud” poja aadressil. See propaganda kandis mürgiseid vilju, mis novembris põhjustasid Jannseni ajurabanduse ning lahkumise ajakirjanduspõllult. Aastakäigu

¹⁴ EAA, 1185-1-360, l. 184.

viimane Eesti Põllumehe kaksiknumber 24/25 ilmus tegevtoimetaja Paul Undritzi eessõnaga.

Edasi ilmus Põllumees Eesti Postimehe lisalehena, ja kumbki ei saanud erinevate toimetajate käe all ning uute ajalehtede süveneva konkurentsi tingimustes enam õieti jalgu alla. Eesti Põllumehe viimane, 1888. aasta viies number ilmus 1889. aastal.

Eesti Põllumehe mõju

Ma ei tea, kui palju oli Põllumehe tellijaid või kus nad paiknesid. Et Eesti Põllumees vähemalt Viljandimaal ei teinud päris tühja tööd, ja et leidus ka põllumajanduslikest uuendustest huvituvaid talunikke, seda kinnitavad mõned sotsiateedi arhiivis säilinud kirjad.

19. oktoobril 1871 on Tarvastu köstrimajas (st Hans Wühneri initsiatiivil) koostatud kiri „Auustud Liivimaa Põlloharimise ja käsitöö edenemise Seltsile”.¹⁵ Selles palutakse, kuna „ka meil veikestel põllomeestel hea veiste, nimelt piimaelajate pidamine üks väga tarvilik jago meie maapidamises on”, abi karja tõuparanduseks. Et vahendid on piiratud, loodetakse seltsi abile, et „üht suuremad ja head seltsi sugu-pulli osta /.../ ja iseäranis palume nimetud head sugu pulli, mis meie veikeste maa lehmadele hästi kõlblik oleks, kui ial võimalik Hellenurme mõisa herra Staatsraati Dr. Middendorffi väga kiidetavast karjast”. Et taotlejad vaid 40 rbl on kokku suutnud panna, palutakse seltsilt puudujääv osa laenuks, ja ühtlasi endale järgmisel talvel samast Middendorffi karjast neli kasuvasikat müüa. Alla on kirjutanud „alandlikult veikesed põllomehed” – kaheksa nime eesotsas Wühneriga, sh ka luuletajana tuntud pärismaapidaja A. Reinvald.

Kirja saatusest annab aimu tänutunnistus, mille Wühner on kirjutanud kõigi ülejäänute nimel 14. veebruaril 1872. Selgub, et kiri oli edasi saadetud sotsiateedile. Et aga lubatud pull juba müüduks osutus, palutakse nõu samaväärse hankimiseks. Veel tänatakse seltsi „väga tuloliko „Kodoloomade näituste” eest, sest seeläbi saavad veikeste põllomeeste silmad oma karjakasvatamise ja pidamise poolest lahtiminema”.¹⁶ Teise tänu-tunnistuse on Wühner samal

¹⁵ EAA, 1185-1-503, l. 35.

¹⁶ EAA, 1185-1-503, l. 37.

päeval kirjutanud sotsieteedile, tänades 21. jaanuari kirja eest ja „julgeb allnimetud enese ja oma seltsimeeste nimel, kes Tarvastus hea karja loomadekasvatamise pärast kokko on heitnud, Keiserliko Sozietäti väga alandlikult ja südamest tänada selle lubatud armo kingituse eest, hea Anglia sugo-pulli soedamiseks ja selle asjasse puutuva hea nõu eest. Aga kui nemad valmis olid Hummuli mõisast seda sealt saadavad ja soovitud 1½ aastast Anglia seltsi sugo-pulli osta, pidid nad oma kurvastuseks valitseja Sterni läbi kuulda saama, et nimetud pull herra Fr. von Stryki läbi juba enne ära olevad müütud.”¹⁷ Niisiis palutakse jälle head nõu. Toimikust ei selgu, millega lugu lõppes, aga küllap oli lahendus positiivne, sest just neil aastail oli mõisnikele eriti oluline talurahvasõbralikkust üles näidata.

Sotsieteedi püüdlused eesti põllumeesteseltse oma filiaalideks teha ei laabunud vastastikuse usaldamatuse tõttu. Iseloomulik on O. Zastrowi kiri Otepäält 12. veebruarist 1879: „Vaatomata kõigile püüdlustele pole mul korda läinud meie asutatavat seltsi sotsieteedi filiaalseltsiks teha. Inimesed on väga umbusklikud „*Saksade*” vastu ja usuvad, et selts jääks igal võimalikul ja võimatul moel sotsieteedi mõju alla. On kohutavalt kahju, et inimesed on nii kohutavalt lühinägelikud ega suuda mõista käegakatsutavaid eeliseid. Ühes eravestluses muidu päris mõistliku eestlasega, pärast seda kui olin talle kõike selgitanud, ütles ta mulle „*parem wene pitsa all, kui sakste sabba all*”. Niikaugel me siis oleme. Sel on niipalju sotsieteediga tegemist, et seal ka ainult *Saksad* liikmed ning juhid on. See kena projekt on niisiis vett vedama läinud.”¹⁸ (kursiivis tekst on originaalis eestikeelne).

Kui kaugel talupoegade ning „saksade” huvid üksteisest seisid, seda iseloomustab episood 1872. aastast, mil riigivarade ministri poolt Middendorffile saadetud järelepärimisele anda teada kohaliku põllumajanduse vajadustest ning probleemidest, on ühes toimikus nii Samsoni koostatud sotsieteedipoolse vastuse visand Middendorfi märkustega¹⁹ kui ka Viljandi ja Tartu eesti põllumeeste seltsides koostatud vastused põllumajanduse edenemist takistavate asjaolude kohta.²⁰ Tartlaste lü-

¹⁷ EAA, 1185-1-503, l. 38.

¹⁸ EAA, 1185-1-584, l. 1.

¹⁹ EAA, 1185-1-515, l. 7-8p.

²⁰ EAA, 1185-1-515, l. 14-15.

hikeses saksakeelses kirjas taotleti riigivalitsuselt krunti, kuhu selts võiks rajada puukooli ning näidismajandi, abi sugutäkkude ja -pullide soodushankeks, projekteeritud raudteeühenduse kinnitamist ning talumaade müügi ja teoorjuse lõpetamise konkreetsete tähtaegade määramist. Viljandlastel oli probleeme rohkem. 15. juuli 1872 koosolekul, kus valiti eesti seltsi saadikuteks septembri keskel Ruhjas toimuvale sotsieteedi üldkoosolekule seltsi president J. Kapp ning seltsi liige kõster ja koolmeister H. Wühner, on arvatud „järelseisvaid asju põllutööle takkistamiseks ees olevat:

1. Et põllud mitmel kohal, iseäranis aga kroonu valdades nõõritükkides on.
2. Et liig lühike rendi aeg on, kui koht võera läbi ostetud saab, lõppeb alati rendi kontraht ühe aasta järele ära.
3. Kui peris mõisa talu rentnik oma kohta parandab, siis teeb ta seda alati oma kahjuks, sest et rendi kõrgendamise või talu ära müümine sääb varsi kannul käib.
4. On talu rentnikutel liig suur rent, sellepärast ei jää koha parandamiseks enam kapitali üle.
5. On peris ostjatel põllumeestel liig vähe raha, sellepärast et liig suured summad esimesel korral sissemaksma nõutakse.
6. Et eeskuju virthschafti ei ole.
7. Et mitme tuhande põllumehe õn ja õnnetus üheainsa maa mõetja käes seisvat.
8. Et ostmise hind mitte väga ruttu vaid pitkema aja sees makstud saaks.
9. Et talud mitte pisemaks ei peaks tehtud saama kui nad siit-saadik olnud.
10. Et talusid mitte külade kaupa ühe ainsa inimesele müütud ei võiks saada.
11. Soovida, et igal rentnikul tema talu müütud saaks.
12. Et tee tegemine, jaama maksude maksmine jne mitte üksi talude pääle arvatud ei jääks.
13. Et õige pea selle üle otsus saaks kuidas siitsaadik peade päält seisvat kroonu maksud edasi pidi jäävad.”

Sotsieteedi-poolses kavandis nii „tühistest” probleemidest, kui raudteeühendused välja arvata, juttu ei tehtud, kuigi pole teada, milliseks kujunes lõplik, ministrile saadetud vastus. Raudteega

seoses meenutati isegi, et see aitaks jalule ka 60(!) Põhjasõjas purustatud, ikka veel kiratsevat linna.

Maaelu häirivad tegurid jagati kolme rühma:

1. Looduslikud (kliima, soostumist kiirendav metsaraie, ühendusteed, mis mõjutavad konkurentsi ja kaupade liikumist).
2. Tegurid, mis on ajalooliselt tingitud sotsiaalsetest ja poliitilistest suhetest ning otseselt ja kaudselt mõjutavad maaelu arengut.
3. Takistused, mis on seotud õigusliku ebakindlusega.

Esimeses rühmas oli olulisim taotlus riigi abile melioratsioonitöödeks, kuna kolme provintsi ühiskassa ilma maksukoormust tõstmata seda ei suudaks. Pealegi minevat sisekubermangudes 25–30% maksudest lokaalkasutusse, Baltikumis vaid 9%. Ajaloolistel ja poliitilistel suhetel eriti ei peatunud, mis hiljutiste skandaalide kontekstis on mõistetav (Samarini-Schirreni vastasseis, rüütelkondade keisrit pahandanud palvekiri jne). „Õiguslik ebakindlus” vihjas Venemaal käimasolevale haldus- ja kohtureformile, mis liivimaalasi sügavalt häiris. Mainimata ei jäetud kreeka usu (st õigeusu) koolide soodustamist ning talurahva ässitajate kaitsmist. Et mõisnikud oma kapitali välismaale ei viiks, peeti vajalikuks kroonumõisate müüki panemist. Talurahva olukorrast ja vajadustest mitte sõnagi.

* * *

Kõige eeltoodu taga võib aimata, kui palju hingejõudu ja energiat nõudis Jannsenilt selle „lapsukese” käigushoidmine. Aga teda toetas veendumus, et eesti rahvas vajab harimist ning valgustamist kõigi võimalike vahenditega, ja ta oli kindel vastastikuses armastuses. Kuni Jakobsoni laimukampaaniani see nii oligi. Alles Jannseni surm pärast kümneaastast varjuelu tõi rahva tema juurde tagasi.

Nimikangelase kahesajanda sünniaastapäevani 19. mail 2019 jääb praegu kõigest viis aastat. Sama kaugel on ka laulupidude poolteise sajandi juubel. Eesti järjepideva ajakirjanduse, seega ka Postimehe saja viiekümnendat juubelisünnipäeva tähistasime kuue aasta eest, 2014. aasta on ärkamisaja kõigi suurürituste põhiorganisaatori ja agitaatori ehk Eesti Postimehe saja viiekümnnes sünnipäev. Nende vahel on veel hulk muid tähtpäevi: esimene eesti kultuuriselts

ehk Vanemuise selts, eesti teatri algus, põllumeeste seltsid, esimene põllumeeste ajaleht, Aleksandrikooli liikumine, Eesti Kirjameeste Selts, mis viis seltsiliikumise ja eestikeelse kirjanduse ning ajakirjanduse massidesse.

Jannseni rolli ei ole kuidagi võimalik üle hinnata, sest kõige ülal-
loetletu juures on ta olnud juhtiv algataja ning eestvedaja, ja hiljem
liitunud rahvajuhid on liidrirolli endastmõistetava tänamatusega
üle võtnud, ilma et Jannsen ise seda kunagi vaidlustanud oleks. See
lihtsalt ei kuulunud tema rahuarmastava ja laheda püknikutüübi
juurde.

Malle Salupere on lõpetanud Tartu Ülikoolis vene filoloogia ja psüh-
hologia, uurinud mitmes plaanis Eesti kultuurilugu.

Jannsen's "Eesti Põllumees" (1868-1880)

MALLE SALUPERE

Johan Voldemar Jannsen holds a special role in the cultural history of Estonia—until 1875 the vast majority of Estonian periodicals were founded by Jannsen. *Perno Postimees* (1857–1863) and *Eesti Postimees* (1864–1880) that he edited were responsible for all the explanation and organisation work during the national awakening. Jakobson's newspaper "Sakala" did not come into circulation until only 1878, while it took over all Jannsen's subjects but wrote of them in a sharper manner. Greatly to him do we owe the myth of his competitor Jannsen's turncoat nature. Jannsen did receive support from the Estonian and Livonian knightage and Society in 1870–1879 but this was first and foremost connected to the gentry's attempts to present themselves as a supporter of the native's cultural endeavours in the eyes of the locals and administration.

In addition to the song festival and the organisation of song and music societies Jannsen attempted to found agricultural societies for the development of farmers' skills and knowledge, while he also established a respective journal—*Eesti Põllumees*—that was published as a monthly supplement to the *Baltische Wochenschrift*, a journal issued by the Society.

Hermann v. Samson, a versatile and difficult man, who organised support for Jannsen's publications in Livonia and Estonia, was the official editor and most likely also the censor of the journal for the first half-year (1869). The newspaper was published on the first day of every month, the content was quite versatile and the illustrations in the style of wood engraving (author: Eduard Magnus Jakobson). The Society supported the publication with both subscriptions and financial contributions. The newspaper introduced practical methods of agriculture and animal husbandry, using manure and artificial manure, tending pastures, construction of farmhouses, nature protection issues, often in the form of a dialogue with the exemplary farmer Tiit from the farm of Niidu. After some time the content and regularity of publication of the newspaper began to decline. Jannsen

bowed out from editing the paper in 1877, Põllumees transferred to the ownership of agricultural societies and was published regularly at first, providing accounts of the activities of the societies. However, already the next year ended with only a double issue (5/6) having been published and in 1879, no new issues came. In 1880 Jannsen commented that Põllumees had so to say returned to its father and the journal was published twice a month as a supplement of the Eesti Postimees. At the end of the year Jannsen had a stroke and both Eesti Postimees as well as Põllumees went into decline. The last issue of the Põllumees was published in early 1889.

Jannsen's „Estnischer Landwirt”(1868-1880)

MALLE SALUPERE

Johann Woldemar Jannsen ist im Laufe von anderthalb Jahrhunderten – meist unbegründet und konjunkturbedingt – Verkäuflichkeit und Verrat der nationalen Interessen unterstellt worden, ohne dass man sich in die Quellen vertieft hätte.

Bis zum Jahre 1875 war das gesamte estnischsprachige Zeitungswesen von Jannsen gegründet. Die von ihm redaktierten Zeitungen *Perno Postimees* [*Pernauer Postbote*] (1857–1863) und *Eesti Postimees* [*Estnischer Postbote*] haben die ganze Aufklärungs- und organisatorische Arbeit im Zeitalter des nationalen Erwachens verrichtet. Die Zeitung *Sakala* von Karl Robert Jakobson ist erst im Jahre 1878 erschienen. Dabei hat Jakobson alle von Jannsen behandelten Themen übernommen, diese aber in einer noch radikaleren Form behandelt. Im Großteil haben wir Jakobson auch für den Mythos über Verkäuflichkeit seines Rivalen Jannsen zu bedanken. Tatsächlich ist Jannsen in den Jahren 1870–1879 von den estnischen und livländischen Ritterschaften und der Sozietät unterstützt worden, dies diente aber vor allem dem Ziel der Herrschaften, sich sowohl für die Regierung als auch für den Bauern als Unterstützer von kulturellen Bestrebungen der indigenen Bevölkerung darzustellen, nachdem seine Versuche, eine eigene, konkurrierende Zeitung zu gründen, gescheitert

waren. Jannsen verpflichtete sich, von Gutsherren und Pastoren geschriebene Artikel zu veröffentlichen, dabei hat er aber auf seine eigenen Meinungsäußerungen über diese Artikel nicht verzichtet.

Zusätzlich zum Organisieren des Sängersfestes und der Sing- und Musikgesellschaften gründete Jannsen auch, um die Kenntnisse und Fähigkeiten der Landwirte weiterzuentwickeln, verschiedene Gesellschaften für Landwirte und die Zeitschrift *Eesti Põllomees* [*Estnischer Landwirt*], die einmal monatlich als Beilage der von der Sozietät herausgegebenen *Baltischen Wochenschrift* erschien.

Im ersten Halbjahr (1869) wirkte als offizieller Redakteur und wahrscheinlich auch als Zensor der Zeitschrift *Eesti Põllomees* der Sekretär der Livländischen Gemeinnützigen und Ökonomischen Sozietät Hermann von Samson. Er war eine vielseitige und komplizierte Person, die unter anderem die Unterstützung für Jannsens Ausgaben sowohl in Livland als auch in Estland organisierte. Die Zeitung erschien monatlich, immer am ersten Tag des Monats. Inhaltlich war sie vielfältig, enthielt auch mehrere Illustrationen in der Holzschnitttechnik (Autor Ed. Magnus Jakobson) und wurde von der Sozietät sowohl durch Aufträge als auch finanziell unterstützt. Die Zeitung informierte über praktische Ackerbau- und Viehzuchttechniken, die Verwendung der Dünger sowie Kunstdünger, die Pflege von Wiesen, Bau von Bauernhäusern und Naturschutzprobleme. Oft wurden die Hinweise in Form eines Dialogs mit einem fortgeschrittenen Bauern Niidu Tiit weitergegeben. Auf den Bildern wurden vor allem Zucht-tiere dargestellt, aber die Bilder wurden immer seltener. Langsam begann auch das Inhaltsniveau zu sinken und die Regelmäßigkeit im Erscheinen ließ nach.

Im Jahre 1877 zog Jannsen sich von der Redaktion zurück, die Zeitung *Eesti Põllomees* ging in den Besitz der landwirtschaftlichen Vereine über, erschien dennoch zunächst regelmäßig und gab einen Überblick über die Tätigkeit der landwirtschaftlichen Vereine. Schon der nächste Jahrgang endete aber mit einer Doppelausgabe 5/6, und im Jahre 1879 erschien die Zeitung nicht mehr.